

Kasnobrončana zoomorfna plastika iz Dobrinja kod Visokog

Mario Gavranović,
Berlin

1. Nalazište

Lokalitet Dobrinje nalazi se na samom ulazu u Visočku kotlinu iz pravca sjeverozapada, na lijevoj strani rijeke Bosne i do sada nije zabilježen u arheološkoj literaturi.¹ Otkrio ga je 2001. godine Ilhan Dervović iz Visokog, inače odličan poznavalac starina ovog kraja i arheolog-amater, koji je i sakupio površinske nalaze te mi ih je ljubazno ustupio, kako bi mogli biti nacrtani i prezentirani arheološkim krugovima.

Kod nalazišta, radi se zapravo o jednoj dosta strmoj, oko 30 m dužoj, padini iznad koje dominira velika kraška gromada, koja se u narodu naziva Stijena (Sl. 1). Kraške gromade ovakve veličine nisu poznate iz bliže okoline. Nalazi su otkriveni prilikom zemljanih radova kada je vlasnik parcele Enver Jusić građevinskim strojem napravio tri usjeka, odnosno tri, oko 25 m duge terase u padini (Sl. 2). U iskopanoj zemlji kao i u profilu dva niža usjeka nalazio se veliki broj keramičkih ulomaka, dok na trećoj terasi, koja se nalazi odmah ispod stijene, nije bilo nikakvih nalaza. I bez detaljnijeg čišćenja, u profilu prva dva, niža, usjeka, jasno su vidljiva najmanje tri kulturna sloja, koji se mogu pratiti gotovo cijelom duljinom odsječenih strana. Dubina odsječenih profila iznosi oko 1, 5 metar. Sadašnja izrazito strma konfiguracija terena ne predstavlja pogodan položaj za naselje. Ipak je najvjerojatnije da je današnja strmina, nastala prilikom izgradnje pruge, koja prolazi neposredno ispod nalazišta, pri čemu je veći dio padine, odnosno najvjerojatnije platoa ispod stijene, jednostavno uklonjen.

¹ Ovaj lokalitet nije evidentiran ni u Arheološkom Leksikonu BiH. Kordinate nalazišta iznose 44 02 56" sjeverne geografske širine i 18 07 17" istočne geografske dužine. Nadmorska visina je 443 m.

Karta 1 – Praistorijska naselja sa nalazima glinene plastike na području današnje Bosne i Hercegovine / Karte 1 – Urgeschichtliche Siedlungen mit Tonfigurfunden im Gebiet des heutigen Bosnien und Herzegowinas

Sl. 1 - Lokalitet Dobrinje, pogled sa zapada /
Abb. 1 – Fundplatz Dobrinje vom Westen (Foto I. Dervović)

Sl. 2 – Dobrinje. Usjek neposredno ispod stijene / Abb. 2 – Dobrinje.
Der abgetragene Teil des Hanges unter dem Felsen (Foto I. Dervović)

Stratigrafski najdublji sloj u usječenim stranama sastoji se od sitnog, zbijenog kamena i u njemu se nalazi manji broj nekarakterističnih keramičkih fragmenata. Sama debljina sloja iznosi između 10 i 15 cm.

Iznad ovoga slijedi kompaktni, najvjerojatnije izgoreni sloj, zbijene crvene zemlje, u kojem su mjestimično vidljivi veliki riječni obluci (Sl. 3). Moguće je da se radi o djelovima izgorenih zidova ili osnovama peći sa djelovima kamene substrukcije. Iz ovog, oko 50 cm debelog, sloja potječe najveći broj keramičkih nalaza kao i svi predmeti predstavljeni u ovom radu.

Najslabije vidljiv bio je sivo-crni, pretežno humusni sloj, koji se nalazio na oko 20 cm dubine od površine padine. Ovaj oko 30 cm debeli sloj sadržavao je sivu keramiku radenu na kolu, povremeno ukrašenu sa valovitim urezanim linijama, tipičnim za ranosrednjevjekovnu keramiku.

Svakako najinteresantniju grupu predmeta iz crvenog, zbijenog sloja predstavljaju četiri glinene figure životinja te veći komadi pečene gline sa urezanim ukrasom, koji svojim strukturom podsjećaju na dijelove kućnog ljepe, mada na njima nema tragova drvene konstrukcije. Keramičke forme i fragmenti prikazani na tablama 2,3,4 i 5 prikupljeni su u neposrednoj blizini mjesta gdje su pronađene figurice i svi potječu iz sloja crvene, kompaktne zemlje. Za sada se ne može sa sigurnošću reći da li ovaj sloj predstavlja jedan ili više stambenih horizonata. Sudeći prema njegovoj debljini može se ipak pretpostaviti da se radi o najdugotrajnijoj fazi naseljavanja ovog lokaliteta.

Sl. 3 – Dobrinje. Dio profila sa izgoranim (crvenim) slojem / Abb. 3 – Dobrinje. Ausschnitt des Profils mit der gebrannten roten Schicht (Foto I. Dervović)

2. Opis nalaza

a) Glinene figure životinja

1. Jedna 15 cm duga i između 5 i 6 cm visoka glinena figura od slabo pečene, svjetlocrvenkaste i nepročišćene gline. Sve četiri noge, rep i jedno uho su odlomljeni. Na nogama kao i u predjelu stomaka nalaze se šupljine odnosno rupice promjera oko 4mm, koje su najvjerojatnije služile za pričvršćivanje figure na neku podlogu ili na neki stalak (Tab.1,1a-1d).

Zoološka determinacija glinene figure nije posve sigurna. Oblik tijela životinje, jasno izražen rep kao i položaj glave sa naznačenim rogovima govore u prilog tome da se radi o govedu. No sama glava pokazuje odlike i nekih drugih životinja. Duga, okrugla njuška jako asocira na svinjsku, mada ostali dijelovi tijela, prije svega rogovi i jako naglašeni dugi vrat, isključuju mogućnost da se radi o domaćoj ili divljoj svinji. Profil glave sa jedne strane (Tab.1,1a) sa odlomljenim rogom i naglašenim okom mogao bi se pripistati i jelenu iako se ostale karakteristike ne podudaraju sa takvom interpretacijom.

2. Ulomak glinene figure sa očuvanim prednjim dijelom tijela (Tab.2, 1a-b). Glava i prednje noge su odlomljeni. Najveća visina iznosi 7, a duljina 5 cm. Na izduženi vrat nastavlja se u duljini od oko 2 cm relativno uski

okruglasti trup promjera 2 cm. Figurica je crveno-žućkaste boje, glina je slabo pečena i površina joj je dosta hrapava i gruba .

Dosta jednostavna izrada i fragmentiranost gotovo onemogućavaju pripisivanje jednoj određenoj životinji. Izdužen i uzdignut vrat mogao bi biti karakteristika konja ili psa, ali u nedostatku drugih karakterističnih detalja nije moguće pouzdano reći o kojoj životinji se radi.

3. Valjkasti trup životinje sa odlomljenim nogama i glavom (Tab. 2,3). U sačuvanom dijelu figura je duga 9 cm, a promjer trupa je 3,5 cm. Vidljivi su ostaci nogu. Iste je izrade kao i figura pod brojem 2. U prelomu vrata vidi se crno-sivo jezgro, koje ukazuje na pečenje gline na niskoj temperaturi.

Valjkasto i zaobljeno tijelo životinje najviše podsjeća na svinju, mada dugi i jaki vrat ostavlja otvorenu mogućnost da se radi i o govedu.

4. Parcijalno sačuvani, gotovo četverokutni trup, u sačuvanom dijelu duljina mu je 8, 5 cm a visina 5,5 cm (Tab.2,2). Zadnje noge su odlomljene i sačuvane samo u gornjem dijelu. Od istoga je materijala kao i figure 2 i 3. U prelomu trupa vidljivo je, kao i kod prethodne figure, sivo-crno jezgro gotovo nepečene gline.

Ravna linija leđa, oblik tijela i rep dosta jasno upućuju na to da se radi o predstavi goveda.

b) Grupa glinenih predmeta sa urezanim ukrasima

1. Jedna okrugla, prelomljena glinena ploča promjera 10, 5 cm i debljine oko 5,5 cm (Tab.2,4) Predmet je crvene boje dok je na prelomu vidljivo sivo-crno jezgro. Na zaravnjenoj površini ploče urezan je nekim širokim predmetom motiv križa.

2. Rubni dio nekog predmeta ili jako velike posude očuvane u dva dijela, izrazito grube izrade (Tab.2,6). Debljina zidova iznosi 10 cm. Rub je dosta grubo modeliran ali se jasno izdvaja od ostatka. Po rubu su urezane, također nekim širokom predmetom, dvije cik-cak linije.

Funkcija ova dva predmeta, usljed nepoznavanja konteksta, ne može biti definitivno razjašnjena. Mikroskopskim pregledom uočeni su jasni tragovi četke, što bi značilo da su oba predmeta bila bojena. Također je bilo vidljivo nekoliko slojeva boje, koji upućuju na višekratno bojenje.² Nije isključeno da se radi o nekoj vrsti plastičnog zidnog ukrasa, nanešenog na već zaglađenu površinu zida, čime bi se objasnio nedostatak tragova drvene konstrukcije.

² Za preliminarne rezultate zahvaljujem se restauratorici Dagmar Opiola iz Bamberga, koja je objekte analizirala na licu mjesta. Rezultati njenog istraživanja, koje bi razjasnilo porijeklo i sastav boja te način bojenja, trebali bi biti uskoro objavljeni.

c) Keramičke posude i fragmenti:

1. Pet rubnih ulomaka dozvoljava rekonstrukciju plitkih zdjela (Tab.3,1-5), od kojih je jedna ukrašena kosim kanelurama odnosno tzv. turbanskim obodom (Tab.3,1), a dvije horizontalnim kanelurama odnosno facetama (Tab.3,4-5). Dvije neukrašene zdjele (Tab.2,2- 3) bikonične su forme sa naglašenim prelomom i zadebljanim, zaobljenim rubom.

2. Dva ulomka sa očuvanom drškom koja ide preko ruba posude vjerojatno su dijelovi šalica (Tab.4,1-2). Jedan fragement ukrašen je sa tri uske, horizontalne kanelure (Tab.4,1).

3. Tri ulomka predstavljaju djelove većih posuda sa izvijenim rubom (Tab.5,1-3). Dvije posude ukrašene su na unutarnjoj strani ruba. Ukrasi su izvedeni, širokim, brazdastim urezima kod jedne (Tab.5,1) te dvostrukom, urezanom cik-cak linijom, koja čini trokute spojene manjim kružnim udubljenjem, kod druge posude (Tab.5,2). Na prijelomu između zida i izvijenog ruba dvije posude ukrašene su pravilnim, horizontalnim uskim udubljenjima-kanelurama (Tab.5,1.3)

4. Pet zidnih fragmenata ukrašenih nizom uskih horizontalnih udubljenja (Tab.4,3-7). Osim na jednom primjerku (Tab.4,3) ispod uskih kanelura nalaze se i urezani ukrasi sa motivima cik-cak linije, X-motivima te vertikalnim i horizontalnim redovima malih ovalnih uboda.

3. Kronološki okvir nalaza

U nedostatku jasne stratigrafske slike približan vremenski okvir predstavljenih nalaza sa lokaliteta Dobrinje moguće je, za sada, odrediti samo poređenjem sa već iskopavanim i kronološki jasnije definiranim nalazištima iz šire okoline, odnosno sa prostora srednje Bosne i sjeverne Hercegovine. Figurice životinja same po sebi ne pružaju sigurniji kronološki oslonac. Radi se o nedovoljno ispitanoj i relativno malobrojnoj grupi nalaza, za koju se ne može reći da je karakteristična za neki određeni period. Za razliku od figurica, keramički oblici na tablama 2 i 3 daju se uklopiti u već postojeće regionalne kronološke sisteme.

Zdjele sa tzv. turbanskim obodom (Tab.3,1) predstavljaju dobro poznat tip gradinskih naselja u široj regiji. U najbolje istraženoj gradini na teritoriji BiH, a i šire, Pod kod Bugojna, u gornjem toku rijeke Vrbas, ovakve zdjele prisutne su u horizontima kasnog brončanog doba odnosno u sloju Pod B prema Čoviću.³ U okviru sloja, odnosno faze Pod B, turbanski obodi javljaju se u relativno malom broju i to samo u najnižem ("osnivačkom") građevinskom horizontu, kojeg Čović datira u vrijeme između Ha

³ Čović 1965, 60, Tab. 12,1.2.

A2 i Ha B1 prema srednjoevropskoj kronološkoj šemi⁴ odnosno u kraj 11. i početak 10. stoljeća pr. Kr.,⁵ pri čemu naglašava da se radi o tzv. pseudoturbanskim ("degenerisanim") odnosno mlađim varijantama toga tipa.⁶ Osim na Podu, zdjele sa turbanskim obodima poznate su između ostalog i sa gradine Kopilo kod Zenice,⁷ koja se nalazi dvadesetak kilometara nizvodno od lokaliteta Dobrinje. Sloj u kojem su nađene vezuje se za fazu Pod B, odnosno za prvu fazu Srednjobosanske grupe kako ju je definirao Čović.⁸ Od ostalih, bolje istraženih naselja iz šire okolice potrebno je spomenuti i Varvaru na izvoru rijeke Rame. Zdjele sa turbanskim obodima zastupljene su u sloju Varvara C i to u klasičnom obliku u potfazi C2 (Ha A2), dok su tzv. pseudoturbanski obodi odlika najmlađe potfaze Varvara C3, koja se paralelizira sa slojem Pod B.⁹ Sličan stratigrafski odnos između zdjela sa klasičnim turbanskim obodom i njihovih imitacija (sa nepravilnim kanelurama) prisutan je u gradinskim naseljima jugozapadne Bosne.¹⁰ Mlađi oblici zdjela sa turbanskim obodima poznati su i iz naseobinskog kompleksa Debelo Brdo-Zlatište-Soukbunar kod Sarajeva, gdje su u nedostatku stratigrafije, pripisani periodu kasnog bronzanog doba.¹¹

Primjerak iz Dobrinja mogao bi se uvrstiti u grupu sa klasičnim turbanskim obodima, koja se u navedenim naseljima uglavnom veže za horizonte koji bi odgovarali vremenu Ha A2-Ha B1.¹²

Iako su zastupljene u spomenutim naseljima zdjele sa turbanskim obodom ne pripadaju karakterističnim keramičkim tipovima srednjobosanske regije. Daleko brojnije su zastupljene u naseljima sjeverne Bosne kao što su Donja dolina kod B. Broda,¹³ Kekića Glavica kod B. Krupe,¹⁴ Zecovi kod Prijedora,¹⁵ Pivnica kod Odžaka¹⁶ i u fundusu kulture žarnih polja (KŽP) sjeverne Hrvatske i susjednih područja.¹⁷ U okviru KŽP zdjele sa turbanskim obodima prisutne su kako u starijim fazama (klasični oblici) tako i u mlađem razdoblju (tzv. pseudoturbanski obodi) a određene varijante kontinuirano traju i dalje u razdoblju Ha C, kako između osta-

⁴ Čović 1983, 435.

⁵ Rychner 1995, 455-487. O povezivanju novijih apsolutnih datuma za kasno brončano doba, dobivenih dendrokronološkom analizom iz švicarskih sojeničarskih naselja, sa prostorom sjevernog Balkana i Karpatske kotline v. Metzner-Nebelsick 2002, 46-50.

⁶ Čović 1983, 452.

⁷ Trajković 1971, 25-26; Čović 1983, 452.

⁸ Čović 1983, 433-457; isti 1987, 481-528.

⁹ Čović 1983b, 393-394 Sl. 25, 1; Sl. 26, 1.2.4; Tab. 58, 6.7.

¹⁰ Govedarica 1982, 130.143.

¹¹ Fiala 1895, Tab. 2; Čović 1983b, Tab. 61,11.

¹² Čović 1983, 402.

¹³ Marić 1964, 28-29, Tab. 2,6.

¹⁴ Čović 1962, 49 Sl. 1,2b.

¹⁵ Benac 1959, 43-44, Tab. 18, 6.7.

¹⁶ Benac 1962, Tab. 1,4.

¹⁷ Vinski-Gasparini 1973, 65.

log pokazuju i grobovi nekropole u Vukovaru.¹⁸ Sudeći prema stratigrafiji naselja Kekića Glavica kod Bosanske Krupe i u sjevernoj Bosni se ovaj tip zadržava do kraja kasnog brončanog doba (Ha B3).¹⁹ Interesantno je da se i u ovom naselju, kao i na Podu, ove zdjele javljaju samo u prvom, najstarijem građevinskom horizontu. Uočljiva je, međutim, dosta velika vremenska diskrepanca, početni slojevi Poda datiraju se u Ha A2-Ha B1, dok osnivanje naselja na Kekića Glavici pada na kraj kasnog brončanog doba.²⁰

Za primjerak iz Dobrinja ipak je od većeg značaja položaj ovog keramičkog tipa u bliže smještenim naseljima iz srednje Bosne i sjeverne Hercegovine. Dugogodišnja iskopavanja na Podu kod Bugojna nisu u potpunosti objavljena, a isti slučaj je i sa mladim slojevima naselja u Varavari. Na osnovu do sada prezentiranih rezultata može se zaključiti da zdjele sa klasičnim turbanskim obodima u horizontima na prelazu iz kasnog brončanog u željezno doba (Ha B3-Ha C1) više nisu prisutne te bi to bila njihova gornja kronološka granica, premda se ova konstatacija treba uzeti s rezervom s obzirom na samo parcijalno prezentirane nalaze.

Zdjele sa zadebljanim, višestruko profiliranim ili facetiranim rubom (Tab.3,2-4) karakterističan su oblik faze Pod B, gdje se javljaju u velikom broju tipova i varijanti.²¹ Najčešće su ukrašene urezanim geometrijskim motivima, koji se isključivo nalaze na vanjskom i unutarnjem rubu posude.²² Tip zdjele sa facetiranim rubom bez urezanih ornamenata kao što je primjerak iz Dobrinja (Tab.3,4) poznat je osim sa Poda²³ i iz najmlađeg horizonta naselja u Varvari (C3).²⁴ Zdjele sa profiliranim, zadebljanim i facetiranim rubom Čović označava kao nove elemente unutar ovog sloja u Varvari, a njihovu pojavu objašnjava utjecajem iz srednjobosanskog prostora,²⁵ premda se neki tipovi sa profiliranim rubom očigledno javljaju i u starijim horizontima Varvare.²⁶

Iako su jedan od karakterističnih tipova faze Pod B, ove zdjele pojavljuju se i u nešto mlađim horizontima naselja Pod odnosno u fazi Pod C1,

¹⁸ Vinski-Gasparini 1973,162. Stariji primjerak bio bi iz groba u Martijancu (Tab. 25,6) dok su mlađi primjerci zastupljeni između ostalog u nekropoli Vukovar-Lijeva bara (Tab. 121,2; Tab.122,7; Tab.124,2).

¹⁹ Čović 1962, 56.

²⁰ Čović 1965, 83.

²¹ Čović 1965, Tab. 9,14; isti 1983, 444.

²² Čović 1965, 50-51; Izuzetak predstavlja zdjela sa tzv. Basarabi-ukrasom, v. Čović 1983, Tab. 66,9 kod koje se ukras pruža i na zidovima posude. Gavranović 2004, neobjavljeno (kod citiranog djela radi se o magistarskom radu odbranjenom na Institutu za prahistorijsku arheologiju u Berlinu. Naslov rada je: Kasnobrončano i željeznodobno naselje Pod kod Bugojna - iskopavanje iz 1963. godine).

²³ Čović 1965, Tab. 9,11.

²⁴ Čović 1983b, Sl. 27,1.

²⁵ Čović 1983, 402.

²⁶ Čović 1983b, Sl. 25,6; Sl. 26,3.; Tab. 58,2.

koja se poistovjećuje sa razdobljem starijeg željeznog doba (Ha C1),²⁷ dok u sljedećim građevinskim horizontima, koji bi odgovarali kraju osmog i sedmom stoljeću, ovaj tip više nije prisutan. Rubovi zdjela iz građevinskih horizonata faze Pod C1 nisu više tako raznoliko profilirani kao u fazi Pod B, dok su urezani ukrasi daleko rjeđi nego kod starijih tipova i varijanti.

Dva neukrašena primjerka iz Dobrinja (Tab.3,2-3) nije moguće sa sigurnošću pripisati razdoblju koje bi odgovaralo fazi Pod B ili Pod C. Neukrašene zdjele sa takvom profilacijom javljaju se još od najstarijih horizonata u ovom naselju i traju do horizonta velikog požara, odnosno do razdoblja Ha C2, poslije čega ih više nema u repertoaru keramičkih oblika na Podu.²⁸

Široke horizontalne kanelure na vratu ili ramenu posude, kao na primjerku iz Dobrinja (Tab.3,5) ne predstavljaju uobičajenu pojavu na gradinskim naseljima srednje i južne Bosne. U naselju Pod ovaj vid ukrašavanja ograničen je na fazu Pod B, gdje se u pravilu kombinira sa nizovima urezanih geometrijskih ornamenata.²⁹ Kanelure bez pratećih urezanih ornamenata na zidovima posuda češća su pojava u naseljima sjeverne Bosne. U Donjoj Dolini na Savi ovaj ukras prisutan je u Starijem naselju odnosno u fazama Ia i Ib prema Mariću tj. u periodu od Ha A2 do Ha B1.³⁰ Nalazi posuda sa ovakvim kanelurama iz naselja Vis kod Dervente (Vis C1) također se mogu datirati u ovo razdoblje.³¹

Za razliku od širokih kanelura na spomenutoj zdjeli, nizovi uskih, gusto poredanih horizontalnih kanelura, kao na zidnim fragmentima (Tab.3,3-7), na fragmentu sa drškom (Tab.4,1), te na posudi sa izvijenim obodom (Tab.5,1), jedan su od najučestalijih ukrasa kasnog brončanog doba na gradinskim naseljima srednjobosanskog i sjevernohercegovačkog prostora. Šalice sa drškom iznad ruba i sa tri horizontalne kanelure jedan su od vodećih tipova faze Pod B³² te potfaze Varvara C3,³³ gdje se gotovo u pravilu pojavljuju u kombinaciji sa urezanim geometrijskim motivima, kao što je slučaj i na zidnim fragmentima iz Dobrinje (Tab.3,4-7). Ovaj način ukrašavanja keramike se bez dvojbe može okarakterizirati kao vodeći način ukrašavanja u fazi Pod B.³⁴ Jedan gotovo identičan ulomak sa

²⁷ Čović 1965, 53.

²⁸ Gavranović 2004. Čovićeva konstatacija da su ukrašene zdjele sa profiliranim i facetiranim rubom u starijim horizontima brojnije zastupljene je u osnovi tačna. Ipak se već od prvog građevinskog horizonta, koji bi se mogao pripisati kasnom brončanom dobu, javlja i relativno veliki broj neukrašenih zdjela takve profilacije.

²⁹ Čović 1965, Tab. 10,2.

³⁰ Marić 1964, 25, Tab. 2,6.

³¹ Marić 1961, 151-171, Tab. 6, 4.7.

³² Čović 1983, Sl. 32,11,13

³³ Čović 1983b, Sl. 27,11.

³⁴ Čović 1965, Tab. 11; 12; Gavranović 2004, neobjavljeno.

kanelurama i urezanim X-motivima (Tab.3,7) poznat je i sa naselja Grad kod Semizovca nekoliko kilometara uzvodno od Dobrinja,³⁵ čije osnivanje Čović, iako nesigurno, pretpostavlja na kraj kasnog brončanog i početak željeznog doba (Ha B3-Ha C1),³⁶ što se ne bi u potpunosti podudaralo sa datiranjem faze Pod B.

Tri posude sa izvijenim rubom (Tab.5,1-3) također posjeduju odgovarajuće analogije u slojevima faze Pod B.³⁷ Široke brazdaste kanelure, kao na unutarnjem rubu jedne posude iz Dobrinje (Tab.5,1), pojavljuju se, istina ne u velikom broju, i u fazi Pod B.³⁸ Iako ne predstavljaju dominantan način ukrašavanja, bitna je njihova stratigrafska pozicija na Podu, gdje su posude sa ovakvim ukrasom ograničene na najstarije građevinske horizonte faze Pod B.³⁹

Na osnovu iznesenih paralela moguće je okvirno odrediti kronološku poziciju crvenkastog, zbijenog, kompaktnog sloja u Dobrinjama, iz kojeg potječu zoomorfne glinene figurice i predstavljena keramika. Podrazumi-jeva se da trajanje i vremenski raspon toga sloja ne mogu biti određeni samo na osnovu površinskih nalaza. Prikupljeni nalazi mogli bi se datirati u period od prelaza Ha A2-Ha B1 do perioda Ha B3 prema srednjoevropskim kronološkim obrascima, što u apsolutnim brojkama odgovara približno vremenu od kraja 11. do kraja 9. stoljeća prije Krista.

4. Zaključna razmatranja

Glinena zoomorfna plastika predstavlja gotovo nepoznatu grupu nalaza u periodu kasnog brončanog doba na teritoriji BiH. Iz naselja Varvara poznate su dvije antropomorfne figure od kojih je jedna nađena u završnom sloju potfaze C3 (neobjavljeno),⁴⁰ a druga u starijim iskopavanjima bez stratigrafskih podataka.⁴¹ Pored ove dvije figure u sloju Varvara C3 pronađena su i tri tzv. prizmatična idola, kakvi su poznati i iz naselja Kekića Glavica i iz Ripča kod Bihaća, gdje se datiraju u Ha B (Ripač) odnosno na prijelaz između Ha B i Ha C stupnja (Kekića Glavica).⁴² Iz sojeničkog naselja Ripač potječe i najveći broj sitne glinene plastike (tzv. ripački idoli), iscrpno predstavljene i obrađene u novoj monografiji B. Raunig o umjetnosti i religiji na japodskom području. Od ripačkih terako-

³⁵ Korošec 1942, 57, Sl. 4.

³⁶ Čović 1965, 88.

³⁷ Čović 1965, Tab. 10,13.

³⁸ Čović 1983, Sl. 32,7.

³⁹ Čović 1965, Tab. 10,10; Gavranović 2004, Tab. 27,6.

⁴⁰ Čović 1983b 406.

⁴¹ Ćurčić 1902, Sl. 17.

⁴² Raunig 2004, 39.

ta samo se jedna može uslovno odrediti kao zoomorfna,⁴³ zbog postojećih rožastih izraslina (Tab.6,4), dok ostale figure šematizirano predstavljaju ljudski lik. Takozvane nage terakote, u koje bi spadala i figurica sa rogovima, predstavljaju, prema klasifikaciji B. Raunig mlađu grupu, čiju pojavu autorica dovodi u vezu sa početkom željeznog doba.

Glinene figure iz perioda kasnog bronzanog i ranog željeznog doba, koje nedvojbeno predstavljaju životinje, poznate su na prostoru BiH samo iz mlađeg, sojeničkog naselja (na Gradini) u Donjoj Dolini (Tab.6,1-2),⁴⁴ koje je prema Mariću osnovano u vrijeme Ha C1-Ha C2 stupnja (Period II).⁴⁵ Obje životinjske figure mogu se tumačiti kao predstave goveda. Iz Donje Doline poznato je i šest, krajnje stiliziranih antropomorfnih figura⁴⁶ te jedna neodređene pripadnosti (Tab.6,3).⁴⁷ Po jedan primjerak sitne glinene antropomorfne plastike bez stratigrafskih podataka i konteksta poznat je i iz naselja u okolini Sarajeva, Debelo Brdo⁴⁸ i Fortica.⁴⁹ Interesantno je da u opisu glinene figure sa Fortice stoji da je na stražnjoj strani imala jednu manju rupicu (slično kao i najbolje očuvana figura iz Dobrinja), koja je prema Čurčiću služila "da se idol natakne na štap".⁵⁰ Ovim bi se i završio pregled naselja u BiH, u kojima su pronađene antropomorfne i zoomorfne glinene figure.

Značenje i funkcija ovih figura nisu ozbiljnije proučavani. Osim paušalne ocjene da se radi o "predmetima magijskog ili kultnog karaktera", ne postoje detaljnije interpretacije. U većini slučajeva nije ni poznat bliži kontekst nalaza, tako da neka iscrpnija analiza nije ni moguća. Izuzetak predstavljaju prizmatični "idoli" iz Varvare, koji su pronađeni zajedno sa grupom glinenih modela, koji umanjeno prikazuju predmete kućnog interijera (stolice, stol, peći).⁵¹ Prema Čoviću prizmatične glinene figurice mogle bi također biti umanjena predstava velikih, drvenih idola, čija bi stvarna visina iznosila 1, 5 do 2 metra.⁵² I veliki i umanjeni "idoli" predstavljali bi prema ovoj pretpostavci antropomorfna "božanska" bića. Slijedeći ovo objašnjenje i glinene figure sa rožnim izraslinama iz Ripča i iz Kekića Glavice mogle bi se također tumačiti kao predstave "božanskih" bića zamišljenih sa rogovima na glavi.⁵³ Sličnu hipotezu, da se kod glinenih terakota radi o predstavama nekih božanstava, iznosi i B. Raunig,

⁴³ Radimský 1897 Taf. 24; Raunig 2004, 44.

⁴⁴ Truhelka 1904 Fig. 25.; Marić 1964, Tab. 24,7.

⁴⁵ Marić 1964, 31; Čović 1987b 240.

⁴⁶ Marić 1964, Tab. 24,1-6.

⁴⁷ Truhelka 1909, 21 Fig. 9.

⁴⁸ Fiala 1896, 52 Fig. 106.

⁴⁹ Čurčić 1908, 375-378.

⁵⁰ Čurčić 1908, 377.

⁵¹ Čović 1983, Tab. 60,1.5.6

⁵² Čović 1984, 31.

⁵³ Čović 1984, 31.

premda ističe da je upotreba i funkcija glinene plastike nejasna i vjerovatno različita.⁵⁴

Za glinene figure životinja iz Dobrinje ostaje konstatacija da se radi o do sada jedinim primjercima zoomorfne plastike iz perioda kasnog brončanog doba u BiH. Osim činjenice da je najbolje sačuvana figurica (Tab.1, 1a-d) bila pričvršćena, odnosno da je stajala na nekoj podlozi, ne mogu se, usljed okolnosti nalaza, iznijeti neke druge pretpostavke. U odsustvu bilo kakvih antropomorfnih odlika na sve četiri figure, teško bi se u njima mogle vidjeti predstave nekih nadnaravnih bića.

Postavlja se pitanje pojave glinene plastike u vremenu od kraja 11. do 9. stoljeća na prostoru srednje Bosne odnosno u okviru srednjobosanske kulturne grupe kasnog brončanog doba. Jedan od glavnih kriterija definiranje ove posebne grupe je zapadnobalkanski geometrijski stil,⁵⁵ čija je pak najbitnija osobina apstraktnost odnosno odsustvo predstava i motiva iz realnog svijeta.⁵⁶ Glinena plastika (antropomorfna i zoomorfna) nije do sada zabilježena na prostoru rasprostiranja ove grupe (gornji tokovi Vrbasa i Bosne, dolina Lašve),⁵⁷ što naravno može biti i odraz obima dosadašnjih istraživanja. Kronološki gledano, primjerci iz Dobrinja kod Visokog, odgovarali bi pojavi, uglavnom antropomorfne, glinene plastike u drugim regijama zapadnog Balkana (Ripač, Varvara) i jugoistočnog alpskog prostora kao što su Ptuj,⁵⁸ Ormož,⁵⁹ ili Brinjeva Gora.⁶⁰ Nalaz glinene plastike iz Dobrinje uključio bi i prostor srednje Bosne odnosno prostor rasprostiranja Srednjobosanske grupe kasnog brončanog doba u ovu širu regiju.⁶¹ Međutim, kako se kod figura iz spomenutih naselja uglavnom radi o šematiziranim predstavama ljudskog lika, često sa naglašenim atributima (grudi, spolni organi), time je i njihova idološka i moguća religiozna konotacija zasigurno drugačija nego kod domaćih životinja iz Dobrinje. Glinene figure životinja iz Dobrinje (i eventualno jedan primjerak iz Donje Doline, Tab.6,1) predstavljale bi, prema tome, najvjerovatnije jednu novu grupu glinene plastike kasnog brončanog doba, različite funkcije i značenja od do sada poznatih nalaza.

⁵⁴ Raunig 2004, 50. Značenje glinenih figura posredno je ponuđeno i kroz naslov poglavlja "Terakote-Bogovi od gline".

⁵⁵ Čović 1984, 9; isti 1983, 438.

⁵⁶ Čović 1984, 13.

⁵⁷ Čović 1983, 448.

⁵⁸ Korošec 1951, 73.

⁵⁹ Gabrovec 1984, Sl. 1,1-5.

⁶⁰ Pahič, 1981, Sl. 26.

⁶¹ Čović 1984, 30; Gabrovec 1984, 42.

Zusammenfassung

Spätbronzezeitliche Tierfigurinen von Dobrinje bei Visoko

1. Fundort

Der Fundort Dobrinje liegt im nordwestlichen Teil des Visokobeckens, im Oberlauf des Bosnaflusses bei der Stadt Visoko. Diese bis jetzt unbekannte Fundstelle wurde von Ilhan Dervovic aus Visoko, einem Amateurarchäologen, entdeckt, der auch die Oberflächenfunde gesammelt und sie mir dankenswerter Weise zu Verfügung gestellt hat. Bei der Fundstelle handelt es sich um einen etwa 30 m langen, steilen Hang, der sich unter einem natürlichen Felsen erstreckt. Die Funde kamen bei den Bauarbeiten zu Tage, als der Besitzer des Grundstückes an drei Stellen den Hang in einer Länge von ca. 25 m abtrug (Abb. 2). Dadurch sind drei etwa 2 m breite Terrassen entstanden. In den Profilen der zwei unteren Terrassen konnten mindestens drei Schichten beobachtet werden, während bei der Terrasse, die unter dem Felsen lag, weder Funde noch Schichten zu verzeichnen waren.

Die unterste, etwa 10-15 cm mächtige, Schicht bestand aus kleinen Kieselsteinen und enthielt nur einige unspezifische Keramikfragmente.

Die darauffliegende Schicht zeichnete sich durch rote, wahrscheinlich gebrannte Erde und einige größere Steine aus. Aus dieser ca. 50 cm mächtigen, kompakten Schicht stammen die meisten Keramikfragmente sowie alle Funde, die in diesem Artikel vorgestellt wurden.

Unmittelbar unter der Oberfläche war eine grau-schwarze, humose Schicht zu beobachten, aus der einige charakteristische frühmittelalterliche Keramikfragmente gesammelt werden konnten.

2. Funde

Die interessantesten Funden aus Dobrinje stellen vier Tonfiguren mit Tierdarstellungen (Taf.1, Taf.2,1-3) sowie zwei größere, verzierte Tongegenstände (Taf.2,4-5) Die Gruppe der Tonfiguren setzt sich aus einer nahezu gänzlich erhaltenen, Tierfigur (Taf.1,1a-1d) und drei fragmentierten Exemplaren (Taf.2,1-3) zusammen. Alle Figuren besitzen eine raue, rötliche Oberfläche und sind aus grob gemagertem Ton hergestellt. Der schwarze Kern, der an den Bruchstellen zu sehen ist, weist auf niedrige Temperaturen beim Brennprozess hin.

Bei der gut erhaltenen Figur (Taf.1,1a-1d), die an allen vier Beinen und im Bauchbereich mit je einem kleinem Loch (Dm: 4mm) versehen war, handelt es sich wahrscheinlich um eine Rinderdarstellung, obwohl auch Merkmale anderer Tiere vorhanden sind (Schwein). Die drei anderen Figuren sind nur fragmentarisch erhalten, doch bei zwei ihnen den kann man davon ausgehen, dass es sich auch um Rinder handelt (Taf.2,2-3), während die Figur mit dem langen Hals und erhaltenem Vorderteil zoologisch nicht näher zu bestimmen ist.

An den zwei verzierten Tongegenständen (Taf.2,4-5) waren unter dem Mikroskop die Spuren von Pinseln und mehrere Farbschichten zu sehen, was auf eine mehrfache Bemalung hinweist. Diese Stücke besitzen eine Hüttenlehmähnliche Struktur, obwohl keine Abdrücke sichtbar sind. Es ist zu vermuten, dass es sich um eine Art Wanddekoration handelt, die auf die bereits geglättete Wandoberfläche aufgetragen wurde.

Aus den Randfragmenten konnten fünf Schalen, zwei Tassen und drei Hochhalsgefäße mit ausladendem Randbereich rekonstruiert werden. Aus der roten, kompakten Schicht stammen noch fünf verzierte Wandfragmente (Taf.3-5).

3. Zeitliche Einordnung der Funde

Die chronologische Einordnung der vorgestellten Funde soll in erster Linie anhand der Vergleiche mit den besser gegrabenen Siedlungen aus der Region erfolgen. Die Tierfiguren sind dabei nicht entscheidend, da sie eine relativ kleine und chronologisch wenig spezifische Fundgruppe darstellen. Die keramischen Formen aus Dobrinje lassen sich gut mit dem schon publizierten Funden benachbarter Fundorte vergleichen.

Die sog. Turbanrandschalen (Taf.3,1) sind aus mehreren Höhensiedlungen (Gradina) Bosniens bekannt. Im Gebiet Zentralbosniens und Nordherzegowinas (Siedlungen Pod bei Bugojno, Kopilo bei Zenica, Varvara bei Prozor) ist die „klassische“ Form dieses Schalentyps für die Horizonte des 11. und 10. Jahrhunderts (Ha A2-Ha B1) charakteristisch, während die verschiedenen Varianten dieses Typs auch in den jüngeren Abschnitten (HaB3) anzutreffen sind. Das Exemplar aus Dobrinje kann zu den „klassischen“ Schalen mit Turbanrand zugeordnet und somit in den Abschnitt Ha A2-Ha B1 datiert werden.

Die Schalen mit profiliertem und verdicktem Rand (Taf.3,2-4) stellen in der besterforschten bronze- und eisenzeitlichen Siedlung Bosniens, Pod bei Bugojno, die typische Form der Phase Pod B dar. Diese wird allgemein mit der Stufe Ha B (11.- 9. Jahrhundert) der mitteleuropäischen Chronologie gleichgesetzt. In dem Keramikrepertoire dieser Siedlung treten solche Schalen in vielen Typen und Varianten auf. Entscheidend ist dabei, dass sie in der nächsten Phase, Pod C, die mit dem Beginn der Eisenzeit im mitteleuropäischen Sinne (Ha C1) korreliert wird, nur noch selten und in wenigen Varianten vorkommen. Eine vergleichbare chronologische Stellung nehmen diese Gefäße auch in der Siedlung Varvara bei Prozor ein, wo sie für den jüngsten Horizont (Varvara C3) charakteristisch sind.

Die schmalen, horizontalen und dicht aneinander angebrachten Kanneluren, wie sie in Dobrinje an mehreren Fragmenten zu beobachten sind (Taf.4,1,3-7) können als eine der häufigsten Zierarten der spätbronzezeitlichen Siedlungskeramik in Bosnien und Herzegowina bezeichnet werden. Schalen mit überrandständigem Henkel und drei Kanneluren (Taf.4,1) haben in den entsprechenden Horizonten der Siedlungen Pod (Pod B) und Varvara (Varvara C3) einen Leittypcharakter. Die Kombination aus Kanneluren und eingeritzten geometrischen Motiven, wie bei den Wandfragmenten aus Dobrinje (Taf.4,3-7), scheint in Horizonten Pod B und Varvara C3 eine beliebte Verzierung der Keramik zu sein. Die Grabung aus Varvara und die langjährigen Untersuchungen in Pod sind

leider nicht vollständig publiziert, so dass die Aussagen über Häufigkeit und Verteilung der Typen und Zierelemente in den Siedlungshorizonten noch nicht endgültig zu bestätigen sind.

Die angeführten Vergleiche ermöglichen eine annähernde zeitliche Stellung der roten, gebrannten, kompakten Schicht aus Dobrinje und somit aller hier vorgestellten Funde. Über die Dauer dieser Schicht und die eventuellen einzelnen Siedlungshorizonte sind ohne Grabungen keine Angaben möglich. Die gesammelten Funde lassen sich in eine Zeitspanne vom Übergang Ha A2-B1 bis zum jüngsten Abschnitt der Spätbronzezeit (Ha B3) nach dem mitteleuropäischen Chronologieschema oder vom Ende des 11. bis zum Ende des 9. vorchristlichen Jahrhunderts chronologisch einordnen.

4. Schlusswort

Die kleine Tonplastik mit Tierdarstellungen ist eine nahezu unbekannte Fundgruppe der Spätbronzezeit in Bosnien und Herzegowina. Die antropomorphen Figuren sind dagegen aus mehreren Siedlungen (Debelo Brdo und Fortica bei Sarajevo, Ripač bei Bihać, Kekića Glavica bei Bosanka Krupa, Varvara bei Prozor) bekannt, wobei es sich dabei meistens um ältere Grabungen handelt, so dass die stratigraphische bzw. chronologische Zugehörigkeit und der Fundkontext nicht immer klar sind. Eine Figur mit schematisierter Menschendarstellungen aus Varvara wurde im jüngsten Horizont dieser Siedlung (Varvara C3) zusammen mit anderen kleinen Tonmodellen (Tische, Öfen, Stühle) gefunden. Die zahlreichste Gruppe der kleinen Tonfiguren stammt aus der Pfahlbausiedlung Ripač am Fluss Una bei Bihać. Die meisten der Figuren aus Ripač sind mit eindeutigen menschlichen Attributen (Geschlechtsmerkmale, Gesicht) versehen, während nur eine Figur mit Hörnern ausgestattet ist (Taf.4,4). Dabei ist nicht klar, ob es sich hier um eine Tierdarstellung oder um eine Maske handelt. Chronologisch sind die Figuren aus Ripač in die Übergangsperiode zwischen Spätbronze- und Früheisenzeit (Ha B3- Ha C1) einzuordnen.

Die eindeutigen Tierdarstellungen aus der Spätbronze- und Früheisenzeit sind in Bosnien und Herzegowina bis jetzt nur in der Siedlung Donja Dolina an der Save zu verzeichnen. Zwei Figuren (Taf.6,1-2) sind als Rinderdarstellung anzusprechen, während eine weitere mit Tiermerkmalen versehene Figur (Taf.6,3) nicht klar zu bestimmen ist. Diese drei Tierfiguren sowie sechs weitere antropomorphe Darstellungen stammen aus der jüngeren Siedlung in Donja Dolina, deren Gründung in die Stufe Ha C1-Ha C2 fällt (Phase II).

Der Funktion und Deutung der kleinen Tonplastik wurde in der bisherigen Forschung wenig Aufmerksamkeit geschenkt. Da die Fundkontexte in den meisten Fällen unbekannt sind, ist eine entsprechende Analyse auch nicht durchführbar. Außer der allgemeinen Aussage, dass es „sich um Gegenstände des magischen und kultischen Charakter handelt“ sind andere Deutungsansätze kaum vorhanden. Eine Ausnahme stellt die Hypothese von Čović dar, der die Tonmodelle (Tisch, Stühle, Öfen) aus Varvara als verkleinerte Modelle der realen Gegenstände interpretierte. Demnach wären die Tonidole auch eine verkleinerte Darstellung der realen Idole (vermutlich aus Holz gebaut), deren Größe Čović auf 1,5 - 2 m schätzt. Sowohl die kleinen als auch die großen Idole

würden nach Čović bestimmte Gottheiten darstellen. Zu einer vergleichbaren Deutung für die Idole aus Ripač kommt auch Raunig in ihrer neuen Studie über die Religion der Japoden.

Für die Tonfiguren aus Dobrinje bleibt es festzuhalten, dass es sich eindeutig um Haustiere handelt, die schwer mit übernatürlichen Wesen in Verbindung zu bringen sind.

Die kleine Tonplastik (anthropomorphe und zoomorphe) war im Raum Zentralbosniens bzw. im Rahmen der Zentralbosnischen Gruppe der Spätbronzezeit, wie sie von Čović definiert wurde, bis jetzt eine unbekannte Erscheinung. Als eines der Hauptmerkmale dieser eigenständigen Gruppe bezeichnete Čović den „westbalkanischen geometrischen Stil“, in dem auf die Motive und Darstellungen aus der realen Welt gänzlich verzichtet wurde.

Chronologisch betrachtet würden die Figuren aus Dobrinja bei Visoko einigen anderen Tonfiguren im westlichem Balkan (Ripač, Varvara) und südostalpinem Raum (Ormož, Ptuj, Brinjeva Gora) entsprechen und somit auch den Raum Zentralbosniens in das Verbreitungsgebiet der kleinen Tonplastik der Spätbronzezeit einschließen. Da es sich aber bei den Figuren aus den erwähnten Siedlungen vorwiegend um schematisierte Menschendarstellungen handelt, ist ihr geistlicher Hintergrund vermutlich eine anderer als bei den Haustieren aus Dobrinje.

Skraćenice

AP- Arheološki Pregled, Beograd.

AV- Arheološki Vestnik, Ljubljana.

GCBI- Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, Sarajevo.

GZM- Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

GZM n. s. A. – Glasnik Zemaljskog muzeja nova serija Arheologija, Sarajevo.

WMBIH- Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina, Wien.

Literatura

Benac, A. 1956, Prehistorijska gradina Zecovi kod Prijedora. GZM n. s. A. 11, 1956, 147-166.

Benac, A. 1962, Pivnica kod Odžaka i neki problemi kostolačke kulture. GZM n. s. A. 17, 1962, 21-40.

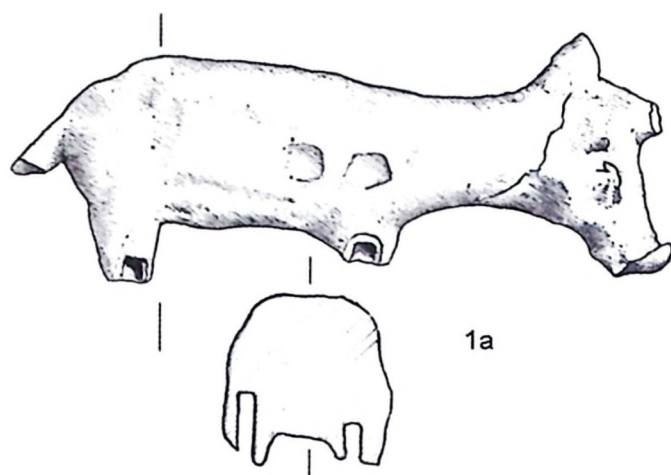
Čović, B. 1962, Gradinsko naselje na Kekića Glavici. GZM n. s. A. 17, 1962, 41-61.

Čović, B. 1965, Einleitung in Stratigraphie und Chronologie prähistorischer Gradinen in Bosnien. GZM n. s. A. 20, 1965, 27-145.

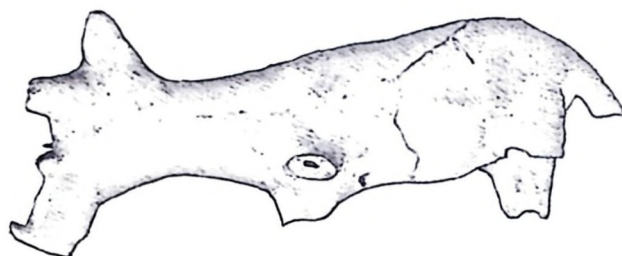
Čović, B. 1983, Srednjobosanska kulturna grupa. U: Praistorija jugoslovenskih zemalja (PJZ) IV, Bronzano doba, 1983, 433-461.

Čović, B. 1983b, Prelazna zona. U: Praistorija jugoslovenskih zemalja (PJZ) IV, Bronzano doba, 1983, 390-421.

- Čović, B. 1984, Umjetnost kasnog bronzanog i starijeg željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali i njenom zaleđu. U: A. Benac (ed.), Duhovna kultura Ilira, Simpozijum Herceg Novi. Centar za balkanološka ispitivanja. Knjiga 11, Sarajevo 1984, 7-41.
- Čović, B. 1987, Srednjobosanska grupa. U: Praistorija jugoslovenskih zemalja (PJZ) V, Željezno doba, 1987, 487-528.
- Čović, B. 1987b, Grupa Donja Dolina-Sanski Most. U: Praistorija jugoslovenskih zemalja (PJZ) V, Željezno doba, 1987, 232-289.
- Ćurčić, V. 1902, Gradina an der Ramaquelle im Bezirke Prozor. WMBIH 8, 1902, 48-61.
- Ćurčić, V. 1908, Prehistoričke utvrde oko Sarajeva. GZM 20, 1908, 363-381.
- Fiala, F. 1896, Die prähistorische Ansiedlung auf dem Debelo brdo bei Sarajevo. WMBIH 4, Sarajevo 1896, 38-72.
- Gabrovec, S. 1984, Umetnost Iliriv v prazgodovinskem obdobju na področju severozahodne in severne Jugoslavije. U: A. Benac (ed.), Duhovna kultura Ilira, Simpozijum Herceg Novi. Centar za balkanološka ispitivanja. Knjiga 11, Sarajevo 1984, 41-65.
- Gavranović, M. 2004, Spätbronze- und Früheisenzeitliche Siedlung Pod bei Bugojno-Zentralbosnien. Magisterarbeit am Institut für Prähistorische Archäologie der FU Berlin. Neobjavljeno.
- Govedarica, B. 1982, Prilozi kulturnoj stratigrafiji praistorijskih gradinskih naselja u jugozapadnoj Bosni. GCBI 20, 1982, 111-188.
- Korošec, J. 1943, Noviji neobjavljeni predmeti predpoviestne zbirke: Nekoliko novih nalaza sa gradine „Grad“ iznad Semizovca. GZM 54, 1942, 56-60.
- Korošec, J. 1951, Prazgodovinska naselbina na Ptujem gradu. Ljubljana 1951.
- Marić, Z. 1961, Vis kod Dervente, naselje kasnog bronzanog doba. GZM n. s. A. 15/16, 1961, 151-171.
- Marić, Z. 1964, Donja Dolina. GZM n. s. A. 19, 1964, 5-128.
- Metzner-Nebelsick, C. 2002, Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Unenfelder- und Halstattzeit im südöstlichen Pannonien. U: B. Hänsel (ed.), Vorgeschichtliche Forschungen Band 23, 2002.
- Pahič, S. 1981, Brinjeva Gora 1953. AV 32, 1981, 71-141.
- Radimský, W. 1897, Der prähistorische Pfahlbau von Ripač bei Bihać. Der Pfahlbau und Artefacte. WMBIH 5, 1897, 29-124.
- Raunig, B. 2004, Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda. Centar za balkanološka ispitivanja. Knjiga 8, Sarajevo 2004.
- Rychner, V. 1995, Stand und Aufgaben dendrochronologischer Forschung zur Urnenfelderzeit. U: Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Mainz 1995, 455-487.
- Trajković, Č. 1971, Kopilo, Zenica-praistorijska gradina. AP 13, 1971, 26-27.
- Truhelka, Č. 1904, Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savabette bei Donja Dolina (Bezirk Bosnisch-Gradiška). WMBIH 9, 1904, 3-171.
- Truhelka, Č. 1909, Der Pfahlbau von Donja Dolina. Nachtragsbericht über die Grabungen im Jahre 1904. WMBIH 11, 3-28.
- Vinski-Gasparini, K. 1973, Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Zadar 1973.

1a

1b

1c

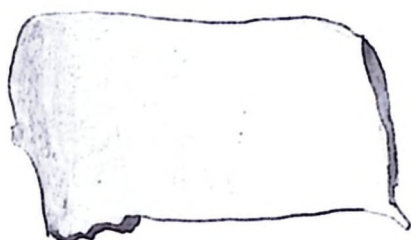
Tabla 1 *Dobrinje. Figurica životnje* (glina, R 1:2) /
Tafel 1 *Dobrinje. Tierfigurine* (Ton, M 1:2)

1a

1b

2

3

4

5

Tabla 2 – Dobrinje. Figure životnja i glineni predmeti (R: 1-3 1:2; 4-5 1:5) /
Tafel 2 – Dobrinje. Tonfigurinen und Tongegenstände (M 1-3 1:2; 4-5 1:5)

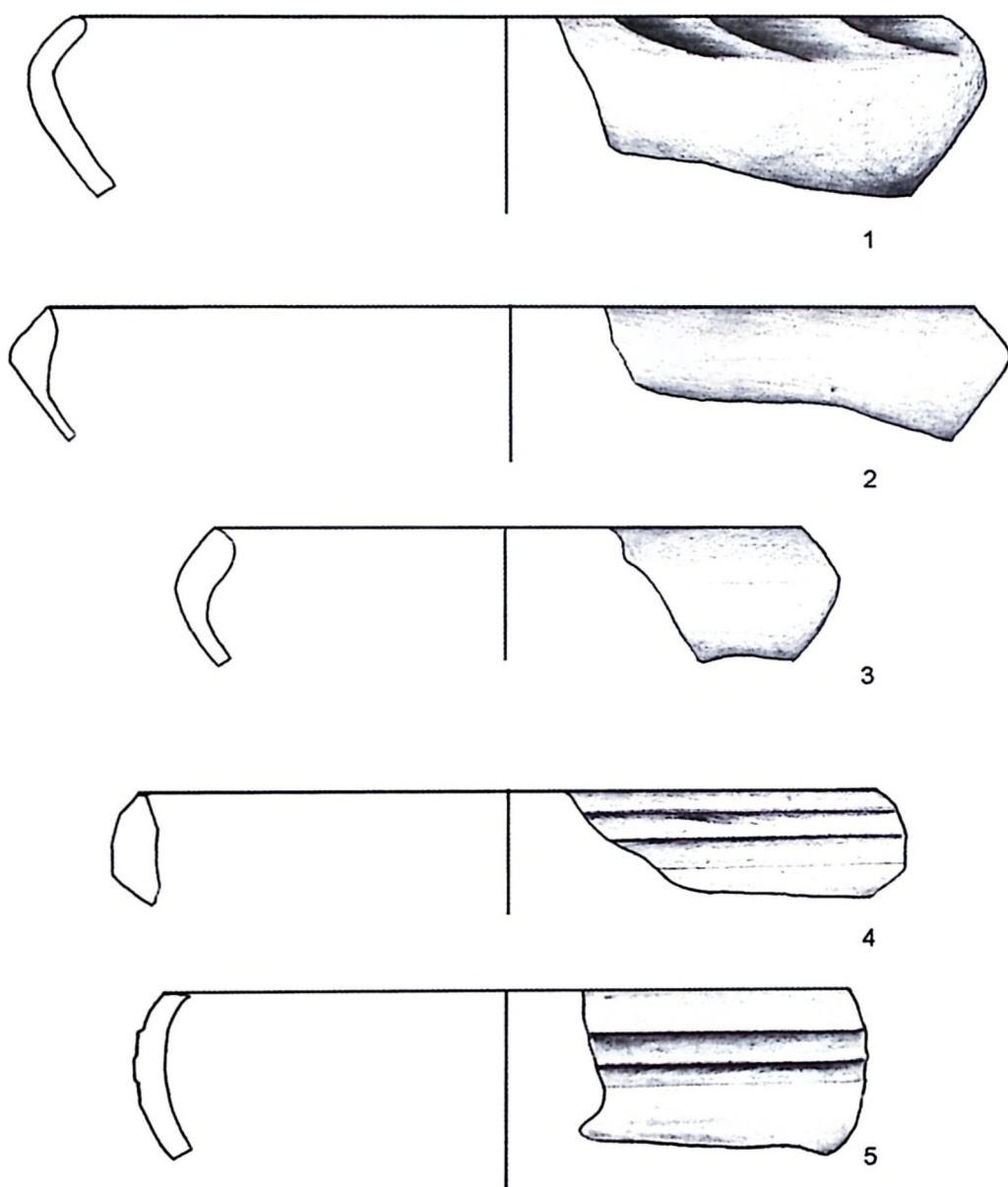

Tabla 3 – Dobrinje. Zdjele (R 1:2) /
Tafel 3 – Dobrinje. Schalen (M 1:2)

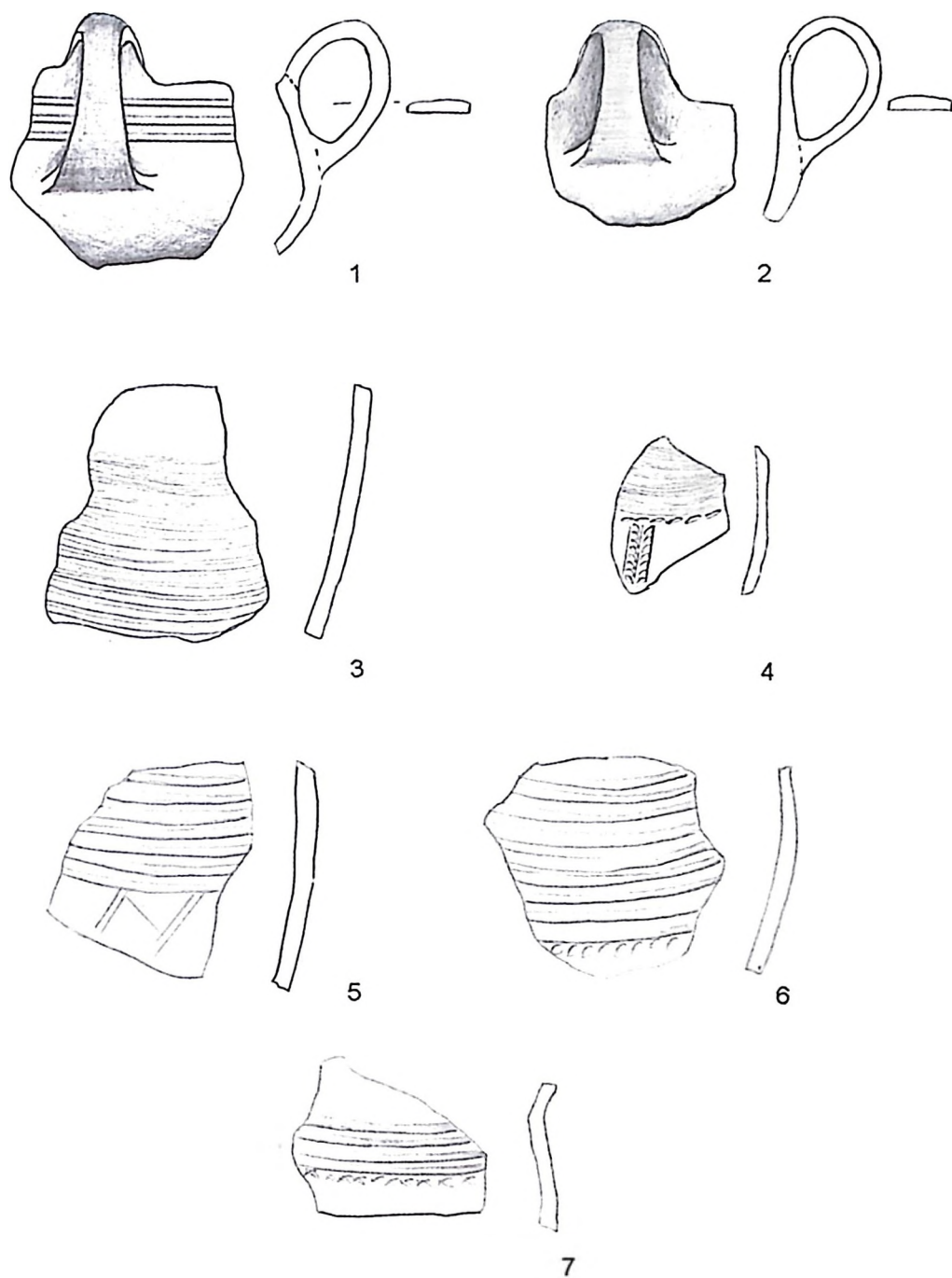

Tabla 4 – Dobrinje. Djelovi šalice i fragmenti (R 1:2) /
Tafel 4 – Dobrinje. Schalen- und Wandfragmente (M1:2)

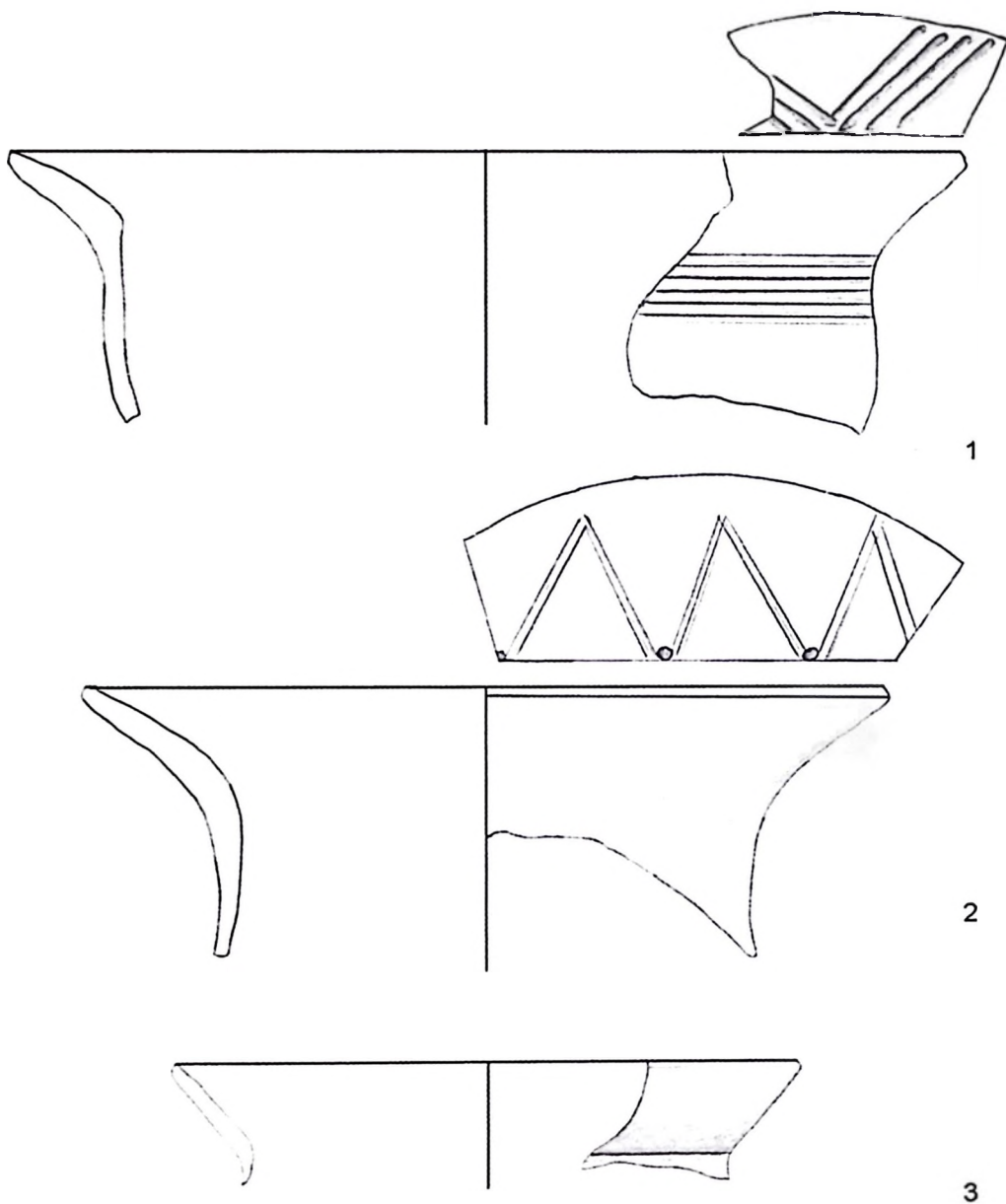

Tabla 5 – Dobrinje. Posude sa izvijenim rubom (R 1:2) /
Tafel 5 – Dobrinje. Gefässe mit ausladendem Rand (M 1.2)

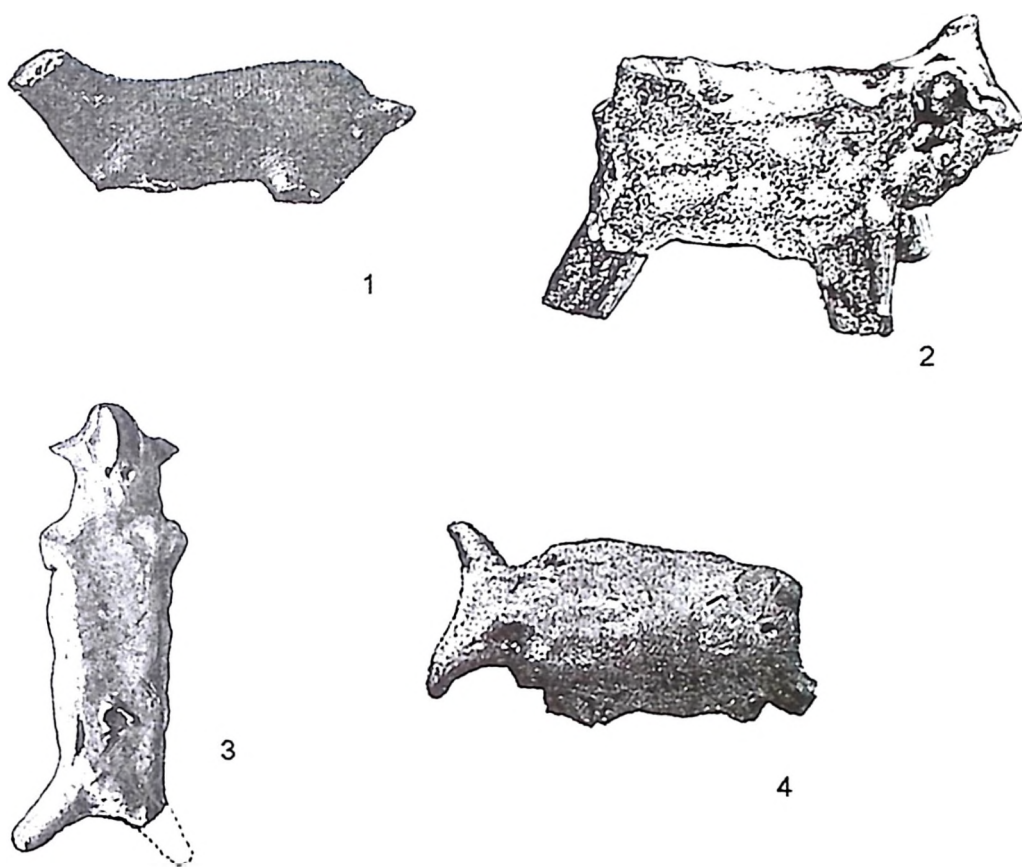

Tabla 6 – Ostali primjerci zoomorfne plastike u Bosni i Hercegovini. 1-3 Donja Dolina; 4 Ripač, bez razmjere / Tafel 6 – Tierfigurinen aus Bosnien und Herzegowina. 1-3 Donja Dolina; Ripač, ohne Maßstab (1-3 Truhelka 1904; 1909; Marić 1961; 4 Radimský 1985)